

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 1

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

BOSH MUHARRIR Shuhrat Sirojiddinov
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI Karomat Mullaxo'jayeveva (o'zbek) Qosimjon Ma'murov (ingliz)
MAS'UL KOTIB Ilyos Ismoilov
TAHRIR HAY'ATI Zaynobiddin Abdirashidov Karl Rayxl (Germaniya) Seyhan Tanju (Turkiya) Kamol Abdulla (Ozarbayjon) Vahit Turk (Turkiya) Isa Xabibeyli (Ozarbayjon) Benedek Peri (Vengriya) Teymur Kerimli (Ozarbayjon) Eunkyung Oh (Koreya) Mark Toutant (AQSh) Boqijon To'xliyev Qosimjon Sodiqov Nurboy Jabborov G'aybulla Boboyorov Vali Savash (Turkiya) Kimura Satoru (Yaponiya) Hamidulla Dadaboyev Aftondil Erkinov Rashid Zohidov Baxtiyor Abdushukurov Almaz Ulvi (Ozarbayjon) Dilnavoz Yusupova Qo'ldosh Pardayev Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon) Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA	
MATNSHUNOSLIK	
Muhammadjon Imomnazarov Olti devon muqoyasasi	3
Sohiba Madirimova "Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy" to'plamida Mutrib she'rlari	22
Ilova. Matn	38
ADABIYOTSHUNOSLIK	
Shuhrat Sirojiddinov Ahliy Sheroziy qasidasida Alisher Navoiy madhi	53
Husniddin Eshonqulov Alisher Navoiy oshiqona g'azallarining badiiy qurilishiga oid o'ziga xosliklar	69
Murtazo Saydumarov Haririy maqomalarida Qur'oniy iqtiboslar	87
Ilyos Ismoilov Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni debochasi badiiyati	101
TILSHUNOSLIK	
Samixon Ashirboyev Areal lingvistikada takson tushunchasi talqini	119

Shuhrat Sirojiddinov

Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)

Kasimjon Mamurov (English)

Ilyos Ismailov

Zaynabiddin Abdirashidov

Karl RechI (Germany)

Isa Habibevli (Azerbaijani)

Benedek Peri (Hungary)

Teymur Kerimli (Azerbaijani)

Eunkyung Oh (Korea)

Mark Toutant (USA)

Bakijan Tukhliev

Kasimjan Sadikov

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Vali Savash (Turkey)

Onal Kaya (Turkey)

Kimura Satoru (Japan)

Vahit Turk (Turkey)

Seyhan Tanju (Turkey)

Aftandil Erkinov

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bakhtiyar Abdushukurov

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Yusupova Dilnavoz

Kuldosh Pardaev

Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)

Nodirbek Jurakuziev

TEXTOLGY

Muhammadjon Imomnazarov

The comparison of the six diwans (poetry) 3

Sohiba Madirimova

Mutrib's mukhammasses in the collection "Mazhmui mukhammasotiash-shuaroi Feruzshakhiy" **22**

Appendix. Text 38

LITERATURE

Shuhrat Sirojiddinov

The praise (madh) of Alisher Navoi in the qasida
by Ahli Shirazi 53

Husniddin Eshonkulov

Peculiarities of the artistic construction of
Alisher Navoi's romantic ghazals 69

Murtazo Saydumarov

Our'anic quotes in Hariri maqamats 87

Ilyos Ismoilov

The poetry of the preface (debacha) of Alisher Navoi's epic "Sadd-i-Iskandari" **101**

LINGUISTICS

Samikhon Ashirboev

The interpretation of the concept of taxon in areal linguistics 119

Alisher Navoiy oshiqona gʻazallarining badiiy qurilishiga oid oʻziga xosliklar

Husniddin Eshonqulov*

Abstrakt

Maqolada Alisher Navoiyning oshiqona gʻazallarining badiiy qurilishiga oid oʻziga xosliklar tahlillar asosida ochib berilgan. Unda ulugʻ shoirning soʻz takroriga aloqador tasviriy vositalar va qofiya sanʼatlaridan foydalanishdagi mahorati xususida soʻz yuritiladi. Navoiyning Hofiz va Lutfiy singari buyuk salaflari gʻazallaridagi savol-javob uslubidan xabardor boʻlgani holda “Jongʻa chun dermen...” gʻazalida oshiq va maʼshuqa orasidagi anʼanaviy savol-javobni qahramonlararo savol-javob darajasiga koʻtargani, gʻazalda poetik sujetga xos boshlanma, voqealar rivoji, keskinlashuvi, yechim va xulosa singari oʻziga xosliklarni badiiy kashf etgani muayyanlashtirilgan. Ulugʻ shoirning tardi aks sanʼatidan foydalanishdagi badiiy mahorati tahlil etilib, soʻz takroriga asoslangan bu kabi tasviriy vositalar yordamida oshiqona gʻazallarning oʻziga xos semantik-kompozitsion qurilishining hosil qilinishi tahlillar asosida ochib berilgan. Shuningdek, shoirning gʻazal baytlarida ichki qofiyani hosil qilish asosida ijod etilgan musajjaʼ gʻazallarining oʻziga xos xususiyatlari, ulardagi ichki qofiya va ichki radiflarning gʻazalning badiiy qurilishiga taʼsiri hamda Navoiyning musajjaʼ gʻazallari faqat hazaj bahrída emas, rajaz va ramal bahrlarida ham bitilganligi tahlillar asosida ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: *oshiqona gʻazal, badiiy qurilish, soʻz takroriga asoslangan badiiy sanʼatlar, savol-javob, tardi aks, tavzeʼ, musajjaʼ gʻazal, qofiyaga asoslangan badiiy sanʼatlar.*

* *Eshonqulov Husniddin Pirimovich* – filologiya fanlari doktori (DSc), Buxoro davlat universiteti, Oʻzbek tili va adabiyoti kafedrası.

e-pochta: husniddin.eshonqulov72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4805-3879

Kirish

Alisher Navoiy badiiy ijod, xususan, gʻazalnavislikda shakl va mazmun masalasiga nihoyatda talabchanlik bilan munosabatda boʻlgan. U “Badoye’ ul-bidoya” “Devocha” sida oʻziga qadar ijod etilgan gʻazallarning ayni jihatini tanqidiy ruhda tahlil qilib, gʻoyaviy-badiiy jihatdan yetuk gʻazallar bitish borasida nihoyatda muhim poetik tamoyillarni eʼtirof etadi [Навоий 1987, 19-26]. Ulugʻ shoirning oʻzi taʼkidlaganidek, gʻazal bitishda kompozitsion butunlikka erishish, baytlarni mazmunan bir-biri bilan mantiqan bogʻlash tamoyiliga ilk ijodidayoq qatʼiy amal qilganligi ilmiy tadqiq etilgan. Salaf shoirlar, jumladan, Hofiz gʻazaliyotida kuzatilmagan bu adabiy hodisa qiyosiy-tipologik sathda oʻrganilgan hamda Navoiyning fors-tojik va turkiy adabiyotdan adabiy taʼsirlanshi, anʼanaga munosabati, gʻazalnavislikni shakl va mazmun jihatidan boyitganligi qiyosiy tahlillar asosida koʻrsatib oʻtilgan [Хайитметов 1961, 68-108]. M.Shayxzoda shoir sheʼriyatida kuzatiladigan toʻrt muhim uslubiy yoʻnalish haqida fikr yuritarkan, gʻazallari misolida Navoiy tayangan matladagi fikrni maqtaga qadar tadrijiy rivojlantirish uslubiga alohida eʼtibor qaratadi [Шайхзода 1972, 195-216]. Y.Isʼhoqov Navoiy gʻazallari kompozitsiyasi uning mazmuni va tasvir usullari kabi nihoyatda rang-barangligini taʼkidlab, shoir gʻazallarini asosiy tiplaridan kelib chiqqan holda taʼrif, tavsif, madh va sharhi hol turlarda tasnif etadi. Ularning muhim kompozitsion xususiyatlarini umumlashtiradi [Исхоқов 1983, 54-67]. Navoiy gʻazallari kompozitsiyasi ustida olib borilgan bu ilmiy tadqiqotlardagi muhim umumlashma-xulosalar, tabiiyki, miqdor jihatdan salmoqli oʻringa ega shoir oshiqona gʻazallarining badiiy qurilishiga ham bevosita aloqador sanaladi.

Y.Isʼhoqovning “Navoiy poetikasi” asarida eʼtirof etilgan gʻoyatda muhim ilmiy xulosalari Navoiyning nihoyatda rang-baranglik kasb etgan oshiqona gʻazaliyotining badiiy qurilishiga oid oʻziga xosliklarni ilmiy oʻrganish, ularni tahlillar asosida muayyanlashtirishga yoʻnaltirilgani bilan ahamiyatli. Olim: “... poetikaga doir asarlarda qayd etilgan va ularda uchramaydigan yuzlab poetik vositalarning rang-barang poetik jilosini biz Navoiy gʻazaliyotida kuzata olamiz” [Исхоқов 1983, 64], – deya eʼtirof etadi. Bunday tasviriy vositalar gʻazalning kompozitsion qurilishiga ham, uning semantik strukturasiga ham taʼsir etib, har bir gʻazalning oʻziga xos badiiy qurilishini vujudga keltiradi. Shunday boʻlsa-da, muayyan tasviriy vositalar asosida shakllangan bir necha gʻazallarning poetik qurilishiga oid tipik xususiyatlar, anʼanaga aylangan uslublar

ham mavjudki, Navoiy ularni salaflar ijodidan o'rgangan, ularni yangicha ko'rishlarda rivojlantirgan, ayrimlarida esa o'ziga xos poetik mahoratini namoyon etgan. Masalaning ayni jihatidan kelib chiqib, so'z takroriga aloqador tasviriy vositalar va qofiya san'atlari [Хожиаҳмедов 1999, 218-237] asosida vujudga kelgan ulug' shoir oshiqona g'azallarining badiiy qurilishiga oid ayrim o'ziga xosliklarni muayyanlashtirishga harakat qilamiz.

Asosiy qism

Atoulloh Husayniyning ma'lumotiga ko'ra, arab fusahosi *"muroja'a"* deya e'tirof etgan savol-u javob badiiy san'atining bir kishi bayoni asosida vujudga keluvchi bir she'rning bir misrasida savol, ikkinchisida javob yoki bir bayt savol-u ikkinchisi javob tarzidagi nav'dan arab-u ajam shoirlari keng foydalanishgan. Ba'zan ajam shuarosi qasidaning boshidan oxirigacha bu san'atning talab-qoidalariga rioya etishgan [Хусайний 1981, 189]. Navoiyning ulug' salaflaridan biri Hofiz devonida ham ayni uslubda bitilgan uch g'azal mavjud. Lirik qahramon – oshiq savoliga ma'shuqa javobi tarzida ijod etilgan bu g'azallardagi savollarda sharhi hol talqini va vasldan umidvorlik g'oyalari badiiy ifoda etilsa, javoblarda ba'zan mutoyiba, aksariyat o'rinlarda esa irfoniy g'oyalarning obrazli in'ikosi badiylashtiriladi. Shoirning *"Guftam: "G'ami tu dorad..."* g'azalidagi *"Guftam", "Gufto"* singari takrorlarning g'azal matlasida 4 bora, qolgan baytlarning misralari boshida aynan takrorlanib, muayyan bir ritmik zarbni vujudga keltirishi g'azalda o'ziga xos badiiy qurilishni hosil qilgan:

Guftam: "G'ami tu doram", Gufto: "G'amat sar oyad",

Guftam, ki: "Mohi man shav!" Gufto: "Agar baroyad".

Guftam: "Zi mehrvarzon rasmi vafo biyomo'z!"

Gufto: "Zi xubro'yoi in kor kamtar oyad".

Guftam, ki: "Bar xayolat rohi nazar bibandam",

Gufto, ki: "Shabrav ast o', az rohi digar oyad".

Guftam, ki: "Bo'i zulfat gumrohi olamam kard".

Gufto: "Agar bidoni, ham o't rahbar oyad"

Guftam: "Xusho havoye, k-az boda subh xezad".

Gufto: "Xunuk nasime, k-az ko'i dilbar oyad".

Guftam, ki: "No'shi la'lat moro ba orzu kusht".

Gufto: "Tu bandagi kun, k-o' bandaparvar oyad".

Guftam: "Dili rahimat kay azmi sulh dorad?"

Gufto: "Mago'y bo kas, to vaqti on dar-oyad".

Guftam: "Zamoni ishrat didi, ki chun sar omad?"

Gufto: "Xamo'sh, Hofiz, k-in g'ussa ham sar oyad"

[Ҳофиз 1983, 289].

Xurshid tarjimasi:

Dedim: "G'aming chekarman". Dedi: "O'tar bu dam ham".

Dedimki: "Menga bo'l oy". Dedi: "Chiqar biror dam".

Dedim: "Vafolilardan o'rgan vafo yo'lini".

Dedi: "Go'zal sanamda mehri vafo bo'lur kam".

Dedim: "Soching isi-la yo'ldan butun adashdim".

Dediki: "Bandalik et bo'lgay nigor Hotam".

Dedimki: "Toza ko'ngling bo'lgay qachon muloyim?"

Dedi: "Jafoga sabr et, shoyad yetar o'shal dam".

Dedim: "Xayoling ila termuldi ko'z yo'lingga".

Dediki: "Tun yurarning so'qmog'i boshqa olam".

Dedim: "Ajab havo bu jannatdan esdi go'yo?"

Dedi: "Bu yor saridan esgan shabada – ko'klam".

Dedim: "Labing mayining orzusi bila o'ldim".

Dediki: "Sabr qilsang, bo'lg'usi dardga marham".

Dedimki: "Aysh-u suhbat ko'rdingki, qanday o'tdi?"

Dedi: "Jim o'lki, Hofiz, kechgay shu qayg'u tamom"

[Ҳофиз 1958, 77].

Asliyat bilan tarjima g'azal solishtirilganida, ulardagi baytlar miqdori teng bo'lsa-da, biroq tartibida sezilarli darajada o'zgarish vujudga kelganligi ko'zga tashlanadi. Tarjimadagi matla', maqta' va ikkinchi bayt asliyatga muvofiq tarzda o'z o'rnini o'zgartirmagan. Asliyatning uchinchi bayti tarjimada to'rtinchi bayt, to'rtinchisi – yettinchi, beshinchisi – uchinchi, oltinchisi – beshinchi va yettinchisi – oltinchi bayt tarzida g'azaldan o'rin olgan. Shunday bo'lsa-da, g'azaldagi umumiy mazmun saqlanib qolgan. Hofiz ijodiga xos g'azalda baytlarning mazmunan o'zaro bog'lanmaganligini tojik adabiyotshunosi A.Mirzoyev g'azalning asosiy ijobiy xususiyati, deb baholaydi Ҳайитметов [1961, 90-91]. Biroq Navoiy yuqorida ta'kidlanganidek, bu holga tanqidiy munosabatda bo'ladi. Ayonlashadiki, Hofizning she'rlari shoirning o'limidan keyin uning do'sti Muhammad Gulandom tomonidan bir devon tarzida tartib berilgandan so'ng g'azallardagi baytlarning o'zaro mazmunan bog'lanmaganligi bois asrlar davomida ulardagi tartibning o'zgarib ketishiga, ayrim baytlarning yo'qolib qolishiga sabab bo'lgan. Bunga

tarjimonga biz tayangan devonning nashridan boshqa nusxasi mavjud bo'lganligi ham qanoat hosil qildiradi. Ehtimolki, ulug' salaf devoni nusxalaridagi g'azallar matni bilan bog'liq bunday tafovutlar Navoiyga yoshlik chog'laridanoq ma'lum bo'lgani uchun u g'azal baytlarining mantiqan bog'liqligi tamoyiliga amal qilgan holda ijod etishga erta kirishgandir. Negaki, u "Muhokamat ul-lug'atayn"da 15 yoshdan 40 yoshiga qadar o'qimagan devonining oz qolganini so'zlab, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy asarlari qatorida Hofiz devonini ham sevib o'qiganini e'tirof etadi [Навоий 2000, 24].

Hofizning tahlilga tortilgan "Guftam: "G'ami tu dorad..." g'azalidagi lirik qahramonning ma'shuqaga qaratilgan dastlabki jumllarida bir qarashda savol alomati yo'qday tuyuladi. Biroq undagi ohang jumllarning "G'aming chekyapman, axir, – dedim. Endi nima qilaman?" yoki "Vafolilardan vafo yo'lini o'rgansang nima qiladi?" tarzidagi savol mazmunini o'zida mujassamlashtirganini bildiradi. Navoiy salaflar ijodi, jumladan, Mavlono Lutfiy devonidagi: "Dudog'ing ma'dani jondur", – dedim. Aytur: "Sanga ne?!" "Qomating sarvi ravondur" [Лутфий 1987, 184], – dedim. Aytur: "Sanga ne?!" singari savol-javob uslubida ijod etilgan nazmning bu nodir namunalaridan xabardor bo'lgani holda shunday uslubdan mantiqiy izchillikni ta'minlash uchun poetik sujetli "Jong'a chun dermen..." g'azalida foydalanadi. Bu bilan shoir poetik sujet asosida, avvalo, baytlarni mantiqan bir-biriga badiiy bog'lashga erishadi. Ikkinchidan, jonning o'limiga kim yoki nima sabab bo'lganini savol-javob uslubida taftish etish bilan jon va lirik qahramonning tani uzvlarini shaxslantirib, ikki qahramon orasida bo'ladigan an'anaviy savol-javolni obrazlararo savol-javob darajasiga ko'taradi. Lirik qahramon – oshiq asosan o'z o'limiga sababchi bo'lganni aniqlashga qaratilgan savol bilan jon, jism, bag'ir, ko'ngil, ko'zni taftish qiladi. Ishtirokchilarning har biri yuqoridagi sirada nomi o'zidan keyin kelgan qahramonga aybni to'nkab, o'zini oqlaydi. Navbat ko'zga kelganda, lirik qahramon jahlini jilovlay olmasdan uni so'kishgacha borib yetadi. Ko'z esa mahvash tal'atini nogoh ko'rib qolganini yig'lab bayon qiladi. Shunda lirik qahramon jonning shunday o'lim topishi o'zi uchun azalning qismati ekanligiga iqror bo'ladi:

Jong'a chun dermen: "Ne erdi o'lmakim kayfiyati?"

Derki: "Bois bo'ldi jism ichra marazning shiddati".

Jismdin so'rsamki: "Bu za'fingga ne erdi sabab?"

Der: "Anga bo'ldi sabab o'tlug' bag'irning hirqati".

Chun bag'irdin so'rdim, aytur: "Andin o't tushti manga

Kim, ko'ngulga shu'la soldi ishq barqi ofati".
Ko'nglima qilsam g'azab, ayturki: "Ko'zdindur gunah,
Ko'rmayin ul tushmadi bizga bu ishning tuhmati".
Ko'zga chun dermenki: "Ey tardomani yuzi qora,
Sendin o'lmish telba ko'nglimning baloyu vahshati".
Yig'lab aytur ko'zki: "Yo'q erdi manga ixtiyor
Kim, ko'rundi nogahon ul sho'xi mahvash tal'ati".
Ey Navoiy, barcha o'z uzrin dedi, o'lguncha kuy
Kim, sanga ishq o'ti – o'q ermish azalning qismati
 [Навоий 1990, 403-404].

Navoiyning muayyan poetik sujet asosida ijod etilgan g'azallari singari ushbu g'azalida ham jonga yo'naltirilgan dastlabki savolda ifodalangan o'ziga xos boshlanma, jism, bag'ir obrazlarining savol-javoblari badiiy talqinida kuzatilgan voqealar rivoji, ko'ngilga nisbatan g'azabda badiylashtirilgan voqelikning keskin tus ola boshlashi, ko'zga nisbatanlangan haqoratomuz istiora va qahrli savol ohangi bilan ifodalangan kulminatsion nuqta, ko'zning yig'lab aytgan javobida o'ziga xos yechim va maqtada voqelikdan chiqarilgan xulosa mavjud.

A.Hayitmetov e'tirofiga ko'ra maqtadan oldingi *"lirik chekinish sifatidagi bayt"* Navoiy g'azallari semantik strukturasi uchun tipik adabiy hodisa sanaladi. Y.Is'hoqov bu baytni shunday nomlashni ma'qul ko'rgani holda uning tavsifiy (ta'rif, madhda ham) g'azallarda *"begona"* yoki *"qistirmali"* ligini [Исхоқов 1983,62] e'tirof etadi. Bizningcha, semantik xususiyatiga ko'ra, majozni haqiqatga aylantiruvchi ko'prik poetik funksiyasidagi bunday baytning tahlilga tortilgan, muayyan sujetga asoslangan yuqoridagi g'azalda mavjudligi kuzatilmaydi. G'azalning maqtadan oldingi baytida lirik qahramon voqeylik davomida o'z o'limiga sababchining *"mahvash tal'ati"* bilan bog'langani bois ayni o'rinda chinakam oshiq sifatida taftishni to'xtatadi, voqeylik sababini qismatdan deb biladi. Bu bilan, o'z-o'zidan majoz haqiqatga ulanadi, shu bois bunday poetik funksiyani bajaruvchi baytga ehtiyoj sezilmaydi. G'azaldagi *"dermen"* va uning ma'nodoshlari sifatida qo'llangan *"so'rsam"*, *"qilsam g'azab"* hamda *"derki"* bilan ma'nodoshlik hosil qilgan *"aytur"* singari so'zlarning takrori savol-javob uslubiga xos poetik funksiyani vujudga keltirib, baytlarning bir-biri bilan mantiqan bog'liqligini ta'minlab turishga ham muayyan darajada xizmat qilgan va aytish mumkinki, Navoiyning *"Jong'a chun dermen"* g'azali o'ziga xos badiiy qurilishga ega bo'lgan g'azal sifatida namoyon bo'lgan.

So'z takroriga asoslanuvchi badiiy-tasviriy vositalar orasida tardi aksning bir g'azalning barcha baytlarida muayyan tartibda qo'llanilishi uning mazmuniga ham, badiiy qurilishiga ham o'ziga xoslik baxsh eta oladi. Bu badiiy san'at xususida Atoullloh Husayniyning "Badoyi' us-sanoyi'" asarida quyidagi fikrlar keltiriladi: *"...Aksni tabdil ham derlar, ba'zilar tardu aks derlar. Ul andin iboratturkim, kalomning bir bo'lagin ikkinchi bir bo'lagin oldig'a qo'yarlar. So'ngra aning aksin qilurlar, birinchi bo'lakning o'rnin ikkinchisiniki bila almashtirurlar. Bu aks bir jumlada bo'lmogi, zarur bo'lsa, aning bir tarafi orasida va mutaallig'ida bo'lmogi mumkin"* [Хусайний 1981, 189]. Ko'chirilgan nazariy ma'lumotlardan anglashiladiki, tardi aks baytda qo'llangan ikki so'zning keyingi o'rinda ularning o'zaro o'rin almashishiga asoslanadi. Atoullloh Husayniyning e'tirof etishicha, tardi aksning ikki jumlada, har ikki misrada so'zlarning o'zaro o'rin almashishiga asoslanuvchi ma'kisi murattab – tartibli aksga xos ko'rinishlari va ma'kisi mushavvash – tartibsiz aks (so'zlar takrori tartibining o'zgargan) shakllari mavjud. Ayni holat teskari qo'llanuvchi so'zlarni ta'kidlash bilan bir qatorda ular vositasida shoir istagan adabiy niyatni kutilmagan tarzda (favqulodda) she'rxonga yetkazilgandek taassurot uyg'otadi. Tabiiyki, bunday nogohoniy holat she'rxon tuyg'ularini junbushga keltiradi. "Badoyi' us-sanoyi'"da tardi aksning lafziy go'zalliklar sirasiga kiritilishining shartli ekanligi uning ana shunday favqulodda ma'no ifodalashidan ham sezilib turadi. Bizningcha, tardi aks vositasida ma'noning mukammallashuvi Navoiy g'azaliyotida tajnis, iyhom, tanosib, ishtiyoq, tazod, ta'did, takrir, kitobot, radd ul-matla', tavzi singari lafziy san'atlarga nisbatan unga ko'proq murojaat etilishiga omil bo'lgan ko'rinadi. Y.Is'hoqov Muhammad binni Umar ar-Rodiyonning "Tarjimon ul-balog'a" (XI asr) asariga tayanib, tardi aksning komil – tugallangan (bayt doirasida qo'llangan) va maxraj – tugallanmagan (misra doirasida qo'llangan) hamda teskari takrorlanuvchi so'z ma'noni kuchaytirishga xizmat qilsa, "tardi ask aksi mutahodiy"; yangi ma'no hosil qilsa, "tardi aks aksi mujriy" deb nomlanishini misollar bilan ko'rsatib o'tadi. Olim tardi aksning ma'noviy xususiyatining bir ko'rinishi bo'lgan tardi aks aksi mujriyni ma'noviy san'atlar guruhiga daxldor deb biladi [Исхоқов 2006, 77-80].

Navoiyning birgina "Navodir ush-shabob" devonidagi olingan to'qqizta g'azalida tardi aks bilan ziynatlangan baytlarning uchrashi bu poetik vosita qayd etilgan xususiyatlariga ko'ra ulug' shoirga nihoyatda qo'l kelganiga amin bo'lamiz. O'n bir g'azalning

(93-, 157-, 174-, 216-, 220-, 229-, 277-, 345-, 366-, 471-, 518-g'azal) matlalarida uchrovchi tardi akslar boshlanma baytlarning ohangdorligini ta'minlashga va shoir adabiy niyatining o'ziga xos tarzda badiiylashtirilishiga xizmat qildirilgan. 485-g'azalning 2-, 451-g'azalning 3-, 502-, 601-g'azallarning 4-, 512-, 514-g'azallarning 7-baytida tardi aksga murojaat etilganligi g'azalning turli baytlarida qo'llanuvchi tardi akslarga misol bo'ladi. Ularning birida oshiqning ruhiy holati tasvirini muayyanlashtirish maqsadida unga yondosh keltirilgan tamsiliy misrada qo'llanilgan tardi aksning maxaraji mujriy – shaklan tugallanmagan, ma'naviy yangi ko'rinishi e'tiborga loyiqdir:

Dog'u qonlig' chok-chok o'lg'on ko'nguldadur g'aming,
Lola tog' ichra bo'lur, kim ko'rdi lola ichra tog'

[Навоий 1989, 298].

Baytda quyidagi mazmun o'z ifodasini topgan: Sening g'aming dog'-u chok-chok bo'lgan bu qonli ko'nglimdadir. Holbuki, lola tog' ichida bo'ladi, lola ichida tog' bo'lganini kim ko'rgan?! Tardi aksli misradan anglashiladiki, ko'ngildagi g'am tog'dek ulkan.

“Navodir ush-shabob”dagi 39-g'azalning 2-, 5-, 46-g'azalning 2-, 3-, 49-g'azalning 2-, 3-, 5-, 229-g'azalning 1-, 4-, 6-, 245-g'azalning 3-, 5- va 8-baytlaridagi tardi akslar g'azalning ikki va undan ortiq baytlarida bu tasviriy vositaning qo'llanganiga misol bo'lib, tardi aks, chindan-da, Navoiyning sevimli badiiy-tasviriy vositasiga aylanganidan darak beradi. Eng muhimi, Navoiy oshiqona g'azallarining ayrim namunalarini boshdan oxir tardi aks badiiy san'atining imkoniyatlari bilan ziynatlab, unga o'ziga xos badiiy qurilish va joziba baxsh etishga erishadi. Bu noyob adabiy hodisa Navoiyga xos yuksak san'atkorlikning bir namunasi sifatida namoyon bo'ladi.

Ulug' shoirning “G'aroyib us-sig'ar” devonidan o'rin olgan “*Ko'zung ne balo qaro bo'luptur Kim, jonga qaro balo bo'luptur*” [Навоий 1988, 145] matlali yetti baytdan tarkib topgan g'azali tardi aks badiiy san'ati asosida ijod etilgan oshiqona g'azalning noyob namunalaridan biridir. Ushbu matla' “*Insoniyat va xushaxloqlikda Xuroson va Samarqand mulkida yagona*” [Навоий 1997, 63] bo'lgan shoir yigit Mirzoxonning qalamiga mansub bo'lib, iste'dodli bu yosh qalamkashning foniy dunyoni erta tark etishi Navoiyga juda qattiq ta'sir ko'rsatadi, “*zulqofiyatayn va qofiyalari tardi aks*” [Навоий 1997, 63] tarzida bitilgan bu g'azalga ulug' shoir javob yozib o'z

devoniga kiritadi:

*Ko'zung ne balo qaro bo'luptur
Kim, jong'a qaro balo bo'luptur.
Majmu'i davoni dard qildi
Dardingki, manga davo bo'luptur.
Ishq ichra aning fidosi yuz jon,
Har jonki, sanga fido bo'luptur.
To qildi yuzung havosi jonim,
Yuz sari anga havo bo'luptur.
Boqiy topar ulki, bo'ldi foni,
Rahravg'a fano baqo bo'luptur.
To tuzdi Navoiy oyati ishq,
Ishq ahli aro navo bo'luptur [Навоий 1988, 145].*

Ilk misradagi "ko'zning ne balo qaro bo'l"ishida qo'llangan "balo" "bunchalar" ma'nosini anglatrsa, keyingi misradagi jonga "qaro"ning "balo bo'l"ishida esa bu so'z o'z ma'nosida qo'llanib, ma'shuqa qora ko'zlarining go'zalligini, ayni choqda jonga ofat solishini ifodalashda nihoyatda qo'l kelgan. Ayni holat Navoiyni ham ilhomlantirgan. Ulug' shoir yosh iste'dod sohibining xotirasi hurmati uchun matlani tazmin sifatida tanlab, g'azalning 2-, 4-, 6-7-baytlarini tardi aksning komili mujriy – shaklan tugallangan, ma'naviy yangi, 3-, 5-baytlarini esa komili mutahodiy – shaklan tugallangan, ma'naviy takror ko'rinishlari bilan bezagan. Undagi ohangning o'ynoqiligi, mubolag'aviy tasvir, zid va ta'kid ma'nolarining teskari takrorlanuvchi so'zlar vositasida ifodalanishi oshiqona g'azalning o'ziga xos ritmi va kompozitsiyasini hosil qilib, she'rxonni zavqlantirishga omil bo'lgan.

Navoiyning tardi aks va so'z takrori asosida o'ziga xos badiiy qurilishi hosil qilingan g'azallaridan yana biri "*Har labing o'lganni tirguzmakda, jono, jon erur*" satri bilan boshlanuvchi oshiqona g'azalidir. Asosan jon va jonon so'zlarining, faqat bir baytda esa jon-u jahon so'zlarining teskari takroridan paydo qilingan tardi akslar g'azalda undosh tovushlar takroridan vujudga keluvchi tavze' badiiy san'atini ham hosil qilgan. Natijada bir xil tovushlar takroridagi uyg'unlig-u shunday tovushlari mavjud bo'lgan so'zlarning teksari takrorlanib ta'kidlanishidan hosil qilingan ko'tarinki ruhdagi o'ziga xos ohang g'azalning badiiy qurilishiga sezilarli ta'sirini ko'rsatgan:

Har labing o'lganni tirguzmakda, jono, jon erur,

Bu jihatdin bir-birisi birla *jonojon* erur.
Jonim andoq to'ldi *jonondinki*, bo'lmas fahmkim
Jon erur *jonon* emas, yo *jon* emas, *jonon* erur.
 Bo'lsa *jonon* bordurur *jon* ham chu *jonon* qildi azm,
Jon ketib *jonon* bila *jondin* manga hijron erur.
Jon manga *jonon* uchundur, yo'qki *jonon jon* uchun,
 Umr *jononsiz* qatiq, *jonsiz* vale oson erur.
 Borsa *jonon jon* yitar, gar borsa *jonon, jon* ketar,
 Kimsaga *jononu jonsiz* umr ne imkon erur.
 Xushturur *jon-u jahon jonon* bila, *jonon* agar
 Bo'lmasa *jon* uylakim, o'lmas *jahon* zindon erur.
Jonim ol, ey hajr-u *jononsiz* manga *jon* istama,
 Chunki *jononsiz* Navoiy *jonidin ranjon* erur
 [Навоий 1988, 149].

G'azalda lirik qahramon – oshiqning vaslga ishtiyoqmandligi, vasf etilayotgan ilohiy mazhar jonon timsolida ruhi mutlaq bilan tavhid hosil qilish oshiqning asosiy maqsadiga aylangani, usiz hijron iztiroblarida qiynalishi-yu, jahonning zindonga aylanishi bilan bog'liq irfoniy g'oyalarning "jon", "jonon", "jahon" singari so'zlarning muayyan takrori asosida badiiy ifodalanishi Navoiy nuqtadonligining muhim bir ko'rinishi sanaladi. Tardi aksga tayanib yangi ma'no ifodalash shoirdan mumtoz ijodkorlarimiz tomonidan nihoyatda qadrlangan so'zning ochiq, ravshan, chiroyli, qoidalarga mos kelishi va nozik, ohorli, teran ma'nolarni mahorat bilan ifodalash talablarini o'zida mujassamlashtirgan fasohat-u balog'atda salohiyat sohibi bo'lishni talab etadi. Ulug' shoir ushbu g'azalda asosan "jon" va "jonon" bir bayt doirasidagina "jahon" so'zini muayyan badiiy san'atlar talablari asosida bir g'azal doirasida takror qo'llab, yangi ma'nolarni ifodalab borish bilan cheklanmay, baytlar ketma-ketligida ta'kidlarni kuchaytirib borish bilan ham yana yangicha ma'nolarni kashf etdi hamda oshiqona g'azalning o'ziga xos kompozitsiyasini hosil qildi. G'azalning 1-, 4-baytlarida tardi aksning komili mujriy nav'i qo'llanganligi yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, matladagi "jonojon" lablarning bir-biriga mahkam qovushib turishini ifodalash bilan bir qatorda, pirning aksariyat holatda sir tutiluvchi ilohiy ma'rifatga kon so'zini, ilohiy sir bilan bog'liq irfoniy ma'noni ham o'zida ifodalagan. To'rtinchi bayt doirasidagi takrorlar komili mujriy bo'lsa, baytning birinchi misrasidagi takrorlar maxrajiy mujriy namunasi sifatida baytdagi "j" va ayniqsa, unda salmoqli o'rin tutuvchi "n" tovushiga xos tavze'ning go'zal namunasi hosil qilgan.

Uchinchi baytda shunday tavze' takrorlanuvchi so'zlar qatoriga "hijron" beshinchi baytda "imkon", oltinchi baytda esa "zindon" ning qo'shilishi bilan boshqa baytlarda qofiyalanuvchi so'zlardagi "j", "n" tovushlari bilan mukammallashgan. Beshinchi baytda "jon" va "jonon" so'zlari vositasida tardi aks hosil qilinmagan bo'lsa-da, ularning baytdagi takroridan tavze' vujudga kelgan. G'azalning 2-, 3-, 6-, 7-baytlarida komili mutahodiy qo'llangan. Shunday esa-da, uning 2-bayti juft misrasidagi takrorlar o'ziga xos ohang bilan tavhid ma'nosini badiiy ifodalagan. Ko'rinadiki, ulug' shoir tardi aksning shakliga ko'ra ham komil, ham maxraj, ma'naviy xususiyatiga ko'ra mujriy va mutahodiy nav'laridan, shuningdek, so'z takrori va tavze' badiiy san'atidan nihoyatda mohirlik bilan foydalanib, oshiqona g'azalning g'oyaviy-badiiy jihatdan mukammal, o'ziga xos badiiy qurilishga ega bo'lgan namunasini ijod etgan.

Y.Is'hoqov "Navoiy poetikasi" da shoirning qofiyaga g'oyaviy-estetik funksiya tashuvchi vosita sifatida yondashib, g'azalda uning katta imkoniyatlarini namoyish qilganini e'tirof etadi [Исхоқов 1983, 65]. Ayni holat ma'shuqaga xos istioralashgan epitetlarning qofiya funksiyasini bajarishida ham kuzatiladi. Navoiyning oshiqona g'azallari badiiy qurilishiga oid yana bir o'ziga xosligi har bir baytdagi misralari qofiyadosh bo'laklardan tashkil topgan bir qator musajja' g'azallarning ijod etilishida namoyon bo'ladi. Bu adabiy hodisaning shoir davriga qadar nihoyatda oz ko'rinishda amalda bo'lganligini Boburning quyidagi qaydlari dalillaydi:

"Bu vaznda (hazaj bahri nazarda tutilgan – H.E.) musajja' g'azal ham kam aytibturlar. Mir Alisher bir necha g'azal aytibtur, ul jumladan bir lo'li yigitning ta'rifida bir g'azal voqe' bo'lubtur:

*Ne lo'livashdur ul qotilki, qon to'kmakkadur yaksar,
Qiyo boqmoqlari poki, itik mujgonlari nashtar.
Yuzidinkim xijildur gul, parishon har taraf kokul,
Sochib gul barg uza sunbul, to'kub kofur uza anbar.
Chu lab asbobini tuzdi, salomat rishtasin uzdi,
Qamardek hola ko'rguzdi, uzori davrida chanbar..."*

[Боёры 1971, 240].

Musajja' g'azaldagi ichki qofiyalar misralarning muayyan o'rnida – ularning o'rtasidagi ruknda hamda toq misralar oxirida keladi, natijada bayt to'rt qismdan iborat bo'ladi. Buning uchun g'azal to'rt hijodan tarkib topgan ruknlarning musammani solim o'lchovida bitiladi. Bunday vazn baytdagi misralarni asosiy va

ichki qofiya yoki radif bilan teng miqdorda to'rtga bo'lish imkonini hosil qiladi. Yuqorida keltirilgan g'azaldagi matlada sajli qofiya kuzatilmaydi. Bu Navoiyning aksariyat musajja' g'azallari uchun xos xususiyat sanaladi. Ikkinchi baytda "gul", "kokul", "sunbul" keyingi baytda esa "tuzdi", "uzdi", "ko'rguzdi" so'zlari ichki, juft misralardagi "anbar", "chanbar" so'zlari asosiy qofiyani vujudga keltirgan.

Ulug' shoirning Bobur e'tirof etganidek, hazaji musammani solim vaznida yozilgan "*Masihodin labing afsah, quyoshtin orazing ahsan*" satri bilan boshlanuvchi quyidagi g'azalining matlasi to'liq bo'lmasa-da, ichki qofiya bilan bezatilgani kabi g'azalda matlaga o'xshash va unga yaqin shakldagi musajja' qofiyali baytlarning mavjudligi kuzatiladi. Bunga matndagi ichki va asosiy qofiyalarni ajratib ko'rsatganimizga tayanib, qanoat hosil qilish mumkin:

Masihodin labing *afsa*h, quyoshtin orazing *ahsa*n,
 Quyoshingga falak *hayron*, Masihingga quyosh *maskan*.
 Ko'zumda gardi *maydoning*, tanimda naqdi *paykoning*,
 Anga ko'z mardumi *xozin*, munga jon kulbasi maxzan.
 Yasarmen yuz malohat, *vah*, bo'lur ko'rgach ani *nogah*,
 Ko'zum hayron, tanim *larzon*, esim volih, tilim alkan.
 Shikeb-u sabr uyin *buzdiki*, ruxsorinda ko'rguzdi
 Xatidin nur uzu zulmat, yuzidin o't aro gulshan.
 To'karsen qon ko'zung birla, berursen jon so'zung birla,
 Ajoyib zufununisenki, har fan ichra sen yakfan.
 Malomat toshi *dog'idin* yorudi ishratim sham'i
 Ajab ko'kurd o'tidin ayladim bu sham'ni ravshan.
 Yasarda sun' me'mori falak g'amxonasin go'yo
 Ki, qildi dard-u g'am kirmakka har kavkabni bir ravzan.
 Sen istab Xizr umri, turfa bukim, gunbadi xazro
 Yuziga tun qorasin surtibon aylar sanga shevan.
 Navoiy asrabon *tamkin*, kishidin istama *tahsin*,
 Chu shah ko'rguzdi istihson, ko'rub nazmingni mustahsan
 [Навоий 1988, 380].

G'azal matlasining ilk misrasidagi "fasih so'zlovchi", "so'zga chechan" ma'nolarini ifodalovchi "afsa" asosiy qofiya sanalgan, shu misra oxiridagi "eng go'zal" ma'nosidagi "ahsan" so'zi bilan garchi qofiyadosh bo'lmasa-da, "afsa" ikkinchi ruknning so'nggi ikki hijosini hosil qilgani va "ahsan" bilan hijolarining miqdori tengligi sabab ichki qofiyaga xos ohangdorlikni vujudga keltira olgan. Shu bois bu so'zlarning bir qarashda qofiyadosh emasligi sezilmaydi. Xuddi shunday holat ikkinchi misradagi "hayron" va "maskan"

so'zlari orasida hosil qilingan. Shu bois ushbu matladagi qofiyadosh so'zlar bilan hosil qilingan ohangni musajjadan tamomila yiroq deb baholash qiyin. To'qqiz baytli g'azalning 7-, 8-baytlarigina musajjaga xos badiiy-estetik talablardan tamomila yiroq holda ijod etilgan. G'azalning 2-bayti, xususan, maqtasida musajja' talabi to'laligicha o'zini namoyon etgan. Uchinchi baytdagi 3-ichki qofiyada saktalik mavjudligi kuzatiladi, biroq "larzon" so'zi bilan ifodalangan bu qofiya vazifasidagi so'z ichki qofiyagamas, baytdagi g'azalning asosiy qofiyadoshi "alkan" bilan to'la bo'lmagan ohangdoshlikni hosil qilgan. 4-, 5-baytlarning birinchi misralarida ichki qofiya bo'lgani holda, 6-baytda bu holat birinchi va uchinchi ichki qofiyadoshlar orasida saqlangan. Ta'kidlash mumkinki, qofiya bilan bog'liq yuqorida sanab o'tilgan jihatlar g'azalda musajja' ohangi ustuvorligini ta'minlagan.

Hazaji musammani solim vaznida bitilgan "*Sevungil, ey ko'ngul...*" nomli 7 baytli madh mazmunli quyidagi g'azalning matlasidan bo'lak barcha baytlari musajja' g'azalga xos sajlangan:

Sevungil, ey ko'ngul, oxirki jisming ichra jon keldi.
Quvon, ey joni mahzunkim, hayoti jovidon keldi.
Safardin ul pariy yetti, meni mahzunni shod etti,
Ko'nguldin eski g'am ketti, tan ichra yangi jon keldi.
Xirad, yig' bu masofingni, tahammul, qo'y g'azofingni,
Vara', tark ayla lofingniki, oshubi jahon keldi.
Damekim andin ayrildim, ko'ngulni mahrami qildim,
Bugun keldi ko'ngul, bildimkim, ul nomehribon keldi.
Keliptur yoshurun ul shah, meni majnun eman ogah,
Pariy ermas esa, bas, vah, nechuk ko'zdin nihon keldi.
Falak boqdi fig'onimg'a, ajal rahm etti jonimg'a,
Xazonlig' bo'stonimg'a guli bog'i jinon keldi.
Mug'anniy bir navoye tuz, Navoiy nag'maye ko'rguz,
Ayoqchi, tomsa tut, to'qquzki, doroyi jahon keldi

[Навоий 1988, 451-452].

Navoiyning oshiqona mazmundagi musajja' g'azallari mustaf'ilun ruknining baytda sakkiz marta to'liq takroridan hosil bo'lgan rajazi musammani solim vaznida ham bitilgan. Shoirning "*Tandin o'qungni cheksalar...*" g'azali shu vaznda yozilgan bo'lib, uning matlasi musajja' g'azalga xos sajlanmagan, qolgan baytlar esa musajja' g'azalning estetik talablariga to'la javob beradi:

Tandin o'qungni cheksalar, og'rirdin ermas shevanim,

Andin qilurmen navhakim, ayru tushar jondin tanim.
 Gulxan kuli ichra *nihon*, jismim junundindur *nishon*,
 To telbalik barqi *ayon* bo'lg'ach kuyuptur xirmanim.
 To ishq aro *afsonamen*, o't ichraki devonamen,
 Ul sham' uchun *parvonamen*, bo'lmish o'rtanmak fanim.
 Ul sho'x sekritt *samand*, ermas nasihat *sudmand*,
 Har do'st bersa emdi *pand*, uldur ulug'roq dushmanim.
 May ichkali ul *no'shlab* zohir qilur har dam *tarab*,
 Bu nav' ochilmoq ne *ajab*, andoq su ichkan gulshanim.
 Chun odamiyda yo'q *vafo*, ko'r ul pariy ishq *aro*
 Javlangahim dashti *fano*, vayronayi g'am maskanim.
 G'am tig'idin qochmoq *havas* qilma Navoiy har *nafas*,
 Ul tiyg'ing daf'iga *bas*, yuz pora xirqa javshanim
 [Навоий 1988, 334-335].

Navoiyning "*Qoshi yosinmu deyin...*" g'azali shu janrda bitilgan badiiy qurilishi jihatidan takrorlanmas o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan oshiqona g'azaldir. Uning baytlarida shoirning ayrim g'azallarida kuzatiladigan sajlanish va o'ziga xos qofiya tizimi mavjud:

Qoshi *yosinmu* deyin, ko'zi *qarosinmu* deyin,
 Ko'nglima har birining dard-u *balosinmu* deyin?
 Ko'zi *qahrinmu* deyin, kiprigi *zahrinmu* deyin,
 Bu kudurat aro ruxsori *safosinmu* deyin?
 Ishq *dardinmu* deyin, hajri *nabardinmu* deyin,
 Bu qatiq dardlar aro vasli *davosinmu* deyin?
 Zulfi *dominmu* deyin, la'li *kalominmu* deyin,
 Birining qaydi, yana birining *adosinmu* deyin?
 Turfa *xolinmu* deyin, qaddi *niholinmu* deyin,
 Moviy ko'nglak uza gulrang *qabosinmu* deyin?
 Charx *ranjinmu* deyin, dahr *shikanjinmu* deyin,
 Jonima har birining javru *jafosinmu* deyin?
 Ey Navoiy, dema qosh-u ko'zining vasfin et,
 Qoshi *yosinmu* deyin, ko'zi *qarosinmu* deyin?

[Навоий 1989, 349-350]

Bu g'azal boshqa musajja' g'azallardan farqli ravishda ramali musammani mahzuf (foilotun foilotun foilotun foilun) vaznida bitilgan. 15 hijodan tarkib topgan bu g'azalning musajjalik kasb etishi uchun ichki qofiya bilan bir qatorda undagi ichki radiflar ham muhim poetik funksiya bajargan. G'azalning maqtadan tashqari barcha baytlarining ilk misrasi musajja' qofiyani hosil qilgan bo'lib,

uning maqtasi radd ul-matla' badiiy san'ati bilan ziynatlangan. Musajjaga xos baytlarni 4 ga ajratish uchun toq misralarda qo'llangan ichki radif doimo ikkinchi ruknning so'nggi hijosidan oldingi hijoda nihoyalanib, g'azalda o'ziga xos ohangdorlikni vujudga keltirgan. Eng muhimi, g'azalning asosiy qofiyalari ham o'ziga xos bo'lib, bunday qofiyalanish tizimi boshqa g'azalda uchramaydi. *"Qoshi yosinmu deyin..."* g'azalidagi maqtaning ilk misrasidan boshqa barcha misralar o'zaro qofiyalanib (a-a a-a a-a a-a a-a b-a), bu oshiqona g'azalga o'ziga xos badiiy qurilish hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etgan. Shunday qilib, bu g'azal ramali musammani mahzuf vaznida bitilgan, musajja' g'azal sifatida o'ziga xos qofiyalanib, ichki radifga ega bo'lgan, maqtadan oldingi misragina ochiq qoldirilib, qolgan misralar o'zaro qofiyalangan, maqtasi radd ul-matla' san'ati bilan ziynatlangan o'ziga xos badiiy qurilishga ega, tavsifiy mazmunda bitilgan oshiqona g'azaldir.

Xulosa

Kuzatishlardan ayonlashadiki, Navoiy so'z takroriga aloqador tasviriy vositalar va qofiya san'atlariga tayanib, o'ziga xos badiiy qurilishga ega bo'lgan oshiqona g'azallarining benazir namunalarini ijod etdi.

Shoirning *"Jong'a chun dermen..."* g'azalidagi poetik sujetga xos boshlanma, voqealar rivoji, voqeylikni keskin tus ola boshlashi, kulminatsion nuqta, o'ziga xos yechim va maqtada voqeylikdan chiqarilgan xulosa unsurlarini o'zi inkishof etgan qahramonlararo savol-javobga tayanib, tadrijiylikni yuzaga chiqargani yuksak san'atkorlikning bir namunasidir. Bu bilan u oshiqona g'azalni o'ziga xos badiiy qurilish bilan tadrijiy rivojlantirdi.

Navoiyning bunday mahorati tardi aksning shakliy va ma'naviy nav'lari, tavze' va takrirdan mahorat bilan foydalangan *"Ko'zing ne balo qaro bo'luptur"*, *"Har labing o'lganni tirguzmakda, jono, jon erur"* g'azallarining o'ziga xos badiiy qurilishida ham namoyon bo'lgan. Shuningdek, u hazaj, rajaz va ramal bahrlarida bitilgan musajja' g'azallari, ayniqsa, ramali musammani mahzuf vaznida bitilgan, musajja' g'azal sifatida o'ziga xos qofiyalanib, ichki radifga ega bo'lgan, maqtadan oldingi misrasigina ochiq qoldirilib, qolgan misralar o'zaro qofiyalangan, maqtasi radd ul-matla' san'ati bilan ziynatlangan, tavsifiy mazmunda bitilgan *"Qoshi yosinmu deyin"* g'azali bilan oshiqona g'azalning o'ziga xos badiiy qurilishini kashf etdi.

Adabiyotlar

- Бобур. 1971. *Мухтасар*. Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. Тошкент: Фан.
- Исҳоқов, Ё. 1965. *Навоийнинг илк лирикаси*. Тошкент: Фан.
- Исҳоқов, Ё. 1983. *Навоий поэтикаси*. Тошкент: Фан.
- Исҳоқов, Ё. 2006. *Сўз санъати сўзлиги*. Тошкент: ZARQALAM.
- Лутфий. 1987. *Сенсан севарим*. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
- Навоий, А. 1987. *Бадойеъ ул-бидоя*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, 1-том. Тошкент: Фан.
- Навоий, А. 1988. *Ғаройиб ус-сиғар*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, 3-том. Тошкент: Фан.
- Навоий, А. 1989. *Наводир уш-шабоб*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, 4-том. Тошкент: Фан.
- Навоий, А. 1990. *Фавойид ул-кибар*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, 6-том. Тошкент: Фан.
- Навоий, А. 1997. *Мажолис ун-нафос*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, 13-том. Тошкент: Фан.
- Навоий, А. 2000. *Муҳокамат ул-мутаҳаййирин*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, 16-том. Тошкент: Фан.
- Ҳайитметов, А. 1961. *Навоий лирикаси*. Тошкент: Фан.
- Ҳожиаҳмедов, А. 1999. *Мумтоз бадият малоҳати*. Тошкент: “Шарқ” нашриёт матбаа концерни бош таҳририяти.
- Ҳофиз, Шамсуддин Муҳаммад Шерозий. 1958. *Ғазаллар*. Тошкент: Ўзбекистонда нашр.
- Ҳофиз, Шерозий 1983. *Куллиёт*. Мураттиби китоб ва муаллифи сарсухан Жамшед Шамбезода. Душанбе: Ирфон. 1983.
- Ҳусайний, Атоуллоҳ. 1981. *Бадойиъу-с-санойиъ*. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
- Шайхзода, М. 1972. *Асарлар*. Олти томлик, 4-том. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Peculiarities of the artistic construction of Alisher Navoi's romantic ghazals

Husniddin Eshonqulov*

Abstrakt

The article reveals the peculiarities of the artistic structure of Alisher Navoi's romantic ghazals based on the analysis. It deals with the great poet's skill in the use of visual aids and rhyming techniques related to word repetition. Navoi, aware of the question-and-answer style in the ghazals of his great predecessors such as Hafiz and Lutfi, raised the traditional question-and-answer session between the lover and the lover in the ghazal "Jong'a chun dermen..." It is defined as the artistic discovery of peculiarities, such as the beginning, the course of events, rising actions, climax, and the conclusion. The artistic skills of the great poet in the use of the art of *tardi'aks* are analyzed, and the analysis of the formation of a unique semantic-compositional structure of romantic poems with the help of such pictorial means based on word repetition is revealed. The analysis also reveals the peculiarities of the *musajja* ghazals based on the poet's ghazal verses, the influence of the rhyme and internal *radifs* on the artistic structure of the ghazal, and the fact that Navoi's *musajja* ghazals were written not only in the *hazaj*, but also in the *rajaz* and *ramal*.

Kalit so'zlar: *romantic poem, artistic construction, word-based art, question-answer, tardi aks (alternating repetition of two or more words in a verse), tavze (harmony formed by the repetition of the same sounds), musajja 'ghazal (a type of ghazal in which internal rhymes are formed in ghazal verses), rhetorical arts.*

References

- Bobur. 1971. *Muxtasar*. Nashrga tayyorlovchi S.Hasanov. Toshkent: Fan.
Is'hoqov, Y. 1965. *Navoiyning ilk lirikasi*. Toshkent: Fan.
Is'hoqov, Y. 1983. *Navoiy poetikasi*. Toshkent: Fan.
Is'hoqov, Y. 2006. *So'z san'ati so'zligi*. Toshkent: ZARQALAM.

* *Husniddin Eshonqulov* – Head of the Department of Uzbek Language and Literature, Doctor of Philology, Associate Professor, Bukhara State University.
e-pochta: husniddin.eshonqulov72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4805-3879

- Lutfiy. 1987. *Sensan sevarim*. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
- Navoiy, A. 1987. *Badoye' ul-bidoya*. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik, 1-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, A. 1988. *G'aroyib us-sig'ar*. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik, 3-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, A. 1989. *Navodir ush-shabob*. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik, 4-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, A. 1990. *Favoyid ul-kibar*. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik, 6-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, A. 1997. *Majolis un-nafois*. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik, 13-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, A. 2000. *Mukokamat ul-lug'atayn*. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik, 16-tom. Toshkent: Fan.
- Hayitmetov, A. 1961. *Navoiy lirikasi*. Toshkent: Fan.
- Hojiahmedov, A. 1999. *Mumtoz badiiyat malohati*. Toshkent: "Sharq" nashriyot manbba konserni bosh tahririyati.
- Hofiz, Shamsuddin Muhammad Sheroziy. 1958. *G'azallar*. Toshkent: O'zdamnashr.
- Hofiz, Sheroziy. 1983. *Kulliyot*. Murattabi kitob va muallifi sarsuxan Jamshed Shambezoda. Dushanbe: Irfon.
- Husayniy, Atoulloh. 1981. *Badoye'u-s-sanoyi'*. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
- Shayxzoda, M. 1972. *Asarlar*. Olti tomlik, 4-tom. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta-siga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasini qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiya berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz
adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiya barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiya berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*,
Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi
raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher
Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 –
133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiya foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30. 03 2021-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8
Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77, +99894
659 94 62